

Uskopuhdistuksen tärkeimmät tapahtumat
Aikajana (Julkaistut kirjat *kursiivilla*)
STI/ Timo Eskola

- 1455** Gutenberg kehittää painokonetta ja painaa latinankielisen Raamatun, Vulgatan
- 1483** Luther syntyy Eislebenissä
- 1484-96** koulussa Mansfeldissä
- 1497** koulussa Magdeburgissa
- 1497** kouluun Eisenachiin
- 1501** aloittaa lakitieteen opinnot Erfurtin yliopistossa (käsittää myös filosofiaa ja teologiaa)
- 1503**
- Lutherin ajattelua ohjaa yliopistoissa yleinen nominalismi (Trutfetter), joka tässä tapauksessa tarkoittaa sitä, että Raamatun ilmoituksen katsottiin olevan muista tieteenaloista poikkeava itsenäinen, Jumalan auktoriteettiin perustuva tutkimuksen ala
 - Luther on todennut, että tässä vaiheessa hän alkaa uskoa vain Raamatun kanonisiin kirjoihin
- 1504**
- vähitellen Luther alkaa suhtautua kriittisesti Aristoteleen filosofiaan (joka hallitsee myös teologiaa)
 - Luther on tapaturman takia toipilaana ja opettelee soittamaan luuttua.
 - Hänet tunnetaan sitemmin “oivallisena soittoniekkana” ja virsien tekijänä
- 1505**
- Luther valmistuu 22-vuotiaana filosofian maisteriksi.
 - Heinäkuussa hän joutuu ukkosmyrskyyn ja tekee lupauksen luostariin lähdöstä
 - pian hän hakeutuu Erfurtin konservatiiviseen augustinolais-eremiittiseen luostariin
- 1506**
- Luther antaa munkkilupauksen
 - luostarin perinteen mukaisesti katumusharjoitukset ovat syvät
 - hänen rippi-isänään on Staupitz, jonka Kristus-keskeisiin lohdutuksiin Luther viittaa myöhemmin
 - lukee Bielin hengellisesti vahvan “Messukaanonin selityksen”
- 1507**
- Luther vihittää papiksi
 - hän alkaa toimittaa messuja Erfurtissa
 - Luther alkaa lukea Raamattua. Tämä voi kuulostaa oudolta, mutta kuten hän myöhemmin kirjoittaa, hän ei alle kaksikymmenvuotiaana ollut edes nähnyt Raamattua; evankeliumit ja kirjeet olivat tuttuja vain sunnuntaipostilloista
- 1508**
- Luther siirretään Wittenbergin yliopistoon, jossa Staupitz on dekaanina
 - Luther aloittaa luennot Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikasta* (josta ei juuri välitä)
- 1509**
- Lutherin ensimmäinen tutkinto teologiassa, baccalaureus
 - lukee monia Augustinuksen kirjoja ja tekee niihin reunamerkintöjä; Augustinuksesta tulee hänelle merkittävin esikuva
- 1510**
- matka Roomaan alkaa
 - Luther kapuaa polvillaan Lateraanipalatsin portaat ja lukee niin monta messua kuin mahdollista
 - hän turhautuu Roomassa kohtaamaansa sisällöttömään muotomenoon
- 1511**
- Luther valitaan Raamatun selitysoopin professoriksi Wittenbergin yliopistoon
 - Wittenberg on Saksin vaaliruhtinaskunnan pieni (n. 2000 asukasta) pääkaupunki, jota johtaa Fredrik Viisas

1512

- Luther saa tohtorinarvon ja hänet hyväksytään teologisen tiedekunnan neuvostoon
- Staupitz määrää hänet luennoimaan

1513-14

- varhaiset luennot *Psalmeista* (näitä julkaistaan eri jaksoissa myöhemmin ja niitä täydentävät uudet luentosarjat); pelastusoppia hallitsee Kristuksen voitto kuolemasta
- Lutherin teologiaa ohjaa vahvistuvan armokäsityksen rinnalla vaikea predestinaatiokysymys
- Leo X (Giovanni di Medici) valitaan paaviksi (1513); hän on kulttuurikeskeinen renessanssiruhkain, joka on tunnettu tuhlailevasta rahankäytöstään (jota jopa katolinen historiankirjoitus vierastaa)

1515

- paavi Leo X julkaisee anebullan *Sacrosancti salvatoris*. Anetta tarjotaan kahdeksan vuoden ajan Saksan hiippakunnissa ja sillä kerätään rahaa Pietarinkirkon rakentamiseen. Aneen ostajalle luvataan syntejä anteeksi ja lyhennetään aikaa kiirastulella
- varhaiset luennot *Roomalaiskirjeestä* (julkaistaan myöhemmin)
- vanhurskauttamisoppi alkaa jäsentyä: Augustinusta lainaten Luther selittää jakeen 1:17 uskonvanhurskauden näkökulmasta tekojen vanhurskautta vastaan (vrt. selitys 3:22)
- silti Luther omaksuu vielä keskiajalle melko tyypillisen käsityksen kaksinkertaisesta predestinaatiosta: Kristus on kuollut vain pelastuvien puolesta

1516

- Luther lukee mystikko Taulerin saarnoja ja pitää niiden kristologiasta
- aloittaa luennot kymmenestä käskystä; tästä alkaa vuosikausien mittainen kontemplaatio
- Wittenbergiin leviää rutto
- Erasmus julkaisee kreikankielisen Uuden testamentin
- Luther alkaa käyttää luennoissaan Erasmusuksen kreikankielistä Uutta testamenttia
- ensimmäiset luennot *Galatalaiskirjeestä* (julkaistaan myöhemmin); Luther selittää monin kohdin kreikkaa Hieronymuksen latinankielistä versiota vastaan; kirjassa terävoituu kritiikki lain vanhurskautta vastaan

1517

- dominikaanimunkki Tetzel nimitetään anekaupan pääkomissaariksi Magdeburgiin
- Lutherin *Disputatio skolastica teologiaa vastaan*; kritiikkiä aristotelista teologiaa kohtaan
- julkaisee *Seitsemän katumuspsalmia*
- Kiista, jossa Lutherin vastustajana on leipzigilainen pappi ja yliopistoteologi Hieronymus Emser alkaa; Leipzigista tuleekin Lutherin vastustajien keskeinen kaupunki
- huhtikuussa Karlstadt tuo julkisuuteen 151 omaa teesiään vapaasta tahdosta, armosta ja teoista sekä anteeksiannosta saaden Lutherin täyden tuen
- Luther itse esittää yliopistossa 97 teologista teesiä, joissa hän kritisoi nominalistista perinnettä ja skolastista teologiaa perin kärkevästi; teesit toimitetaan myös Eckille
- anekaupan väärinkäytösten kritiikki terävoituu kirjoituksessa *Tractatus de indulgentiis*
- lokakuussa Luther julkaisee latinaksi 95 teesiä anekäytäntöä vastaan ja lähettää ne kirjeellä Mainzin arkkipiispalle Albrechtille sekä oman hiippakuntansa piispalle Schulzelle
- Lutherin sihteerin Röhrerin mukaan tämä julkaisi teesinsä myös ”kirkkojen ovilla”, toisin sanoen naulatan teesit ilmoitustauluille Wittenbergin linnankirkon ja yliopistonkirkon oviin
- luennot *Heprealaiskirjeestä* alkavat; sovitusoppi syvenee entisestään ja sakramenttioppi jäsentyy (vasta usko tekee sakramentin)
- Lutherin teesit painetaan Nürnbergissä (Scheurlin) sekä latinaksi että myös saksaksi käännettyinä, ja ne leviävät nopeasti kaikkialle Saksassa

1518

- teesit leviävät: Erasmus (joka aluksi sympatisoi Lutheria) lähettää ne Englantiin Thomas Morelle
- Luther kirjoittaa aneteesien selityksen *Resolutiones* latinaksi
- Melanchthon (1497-1560) saapuu professoriksi Wittenbergiin
- paavi Leo X antaa ensimmäisen määräyksen Lutherin ”vaientamiseksi”

- Tetzeli ja Eck julkaisevat vastateesejä Lutherin kirjoitukselle; ongelmana on paavin auktoriteetti
- *Saarna kahdenlaisesta vanhurskaudesta*; Luther määrittelee uskonvanhurskauden vieraana vanhurskautena, joka lahjoitetaan syntiselle. Vanhurskauttamisoppi on täysin jäsentynyt
- *Heidelbergin disputaatio*. Ensimmäinen “ristin teologian” esittely
- keisari Maximilian vaatii paavia tukahduttamaan Lutherin vaaralliset opit (koska Fredrik Viisas tukee Lutheria ja vastustaa keisaria)
- Cajetanuksen suorittama ensimmäinen kuulustelu Augsburgin valtiopäivillä. Luther on jo varma, että hänet surmataan
- Froben julkaisee (Baselissa) kootun laitoksen Lutherin kaikista latinankielisistä kirjoista
- Luther aloittaa *toisen luentosarjan Psalmeista*

1519

- Luther julkaisee saksankielisen selityksen *Lyhyt selitys Isämeidän -rukouksen ymmärtämiseksi*
- keisari Maximilian I kuolee; Kaarle V astuu keisariksi
- Luther julkaisee sovittävän kirjoituksen *Opetus muutamista artikkeleista*, jossa hän neuvoo ihmisiä olemaan kuuliaisia Rooman kirkolle; tosin armokäsitys edustaa tekstissä uutta näkemystä
- *Saarna Kristuksen pyhän kärsimisen tutkiskelemisesta*
- ensimmäinen osa psalmiluennoista *Operationes in Psalmos*
- Karlstadtin väittely Eckiä vastaan Leipzigissä; myös Luther väittelee Eckin kanssa
- *Galatalaiskirjeen ensimmäiset luennot* julkaistaan

1520

- ratkaiseva vuosi; Lutherin tärkeimmät reformaatiota edistäneet kirjoitukset julkaistaan
- *Saksan kansan kristilliselle aatelille*: taistelukirjoitus, jossa Luther korostaa, että kirkossa tulee asiat järjestää evankeliumin ja Raamatun antamien ohjeiden mukaan – ei kirkollisen auktoriteetin, historian tai paavin vallankäytön perusteella; lisäksi 26 käytännöllistä kohtaa mm. pappisvirasta, pyhiinvaelluksista, luostareista, paavin vallasta ja paavin suhteesta politiikkaan
- *Kristityn vapaudesta*: kirjan sanoma koskee uskon ydinkohtaa. Tekojen vanhurskaus ei johda vapautuneeseen uskoon, vaan sidoo sydämet. Siksi pelastus riippuu yksin Kristuksen sijaissovituksista ja hänen lahjoittamastaan vieraasta vanhurskaudesta
- *Hyvistä teoista*: kirjoituksen taustalla oli useampi tärkeä syy. Ensinnäkin Lutherin vanhurskauttamisoppi nousi katolisen kirkon prosessivanhurskauttamista vastaan. Hyvät teot piti osata asettaa omaan asemaansa. Toiseksi Luther joutui vastaamaan syytöksiin antinomismista. Jos pelastus tulee yksin armosta, eikö se tee parannusta ja hyviä tekoja turhiksi? Nämä aiheet ohjasivat Lutherin pohtimaan kymmentä käskyä. Puhe hyvistä teoista onkin pohjana myöhempien katekismuksien teologialle
- Fransiskaanimunkki Augustine Alveld oli kritisoinut kirjasessaan *Apostolisesta istuimesta* myös Lutheria. Lutherin vastaus sai sopivan nimen: *Rooman paaviudesta – kirjoitettu Leipzigin ylistetyintä romanistia vastaan*. Vaikka Alveldia vastaan kirjoitettu *Rooman paaviudesta* on kiistakirjoitus, se on myös vahva teologinen kannanotto, jossa Luther määrittelee niin virkakäsitystään kuin kirkkokäsitystäänkin. Luther tekee eron tosi kirkon ja instituution välille: kristinuskon on kaikkien niiden ihmisten yhteisö, jotka uskovat Kristukseen
- *Pyhästä messusta*: messu ei ole uhri, joka tuodaan Jumalalle, vaan Kristuksen uhri uskoville
- syyskuussa paavi Leo X:n pannauhkaus *Exurge domine* julkaistaan
- *Kirkon Baabelin vankeudesta*. Lutherin kirjaa on pidetty hänen ensimmäisenä varsinaisena opillisena teoksenaan. Se ei ole tietenkään ainoa, koska montaa laajempaa teosta voidaan vielä suuremmalla syyllä pitää uskonopin esityksinä (Iso katekismus, Sidottu ratkaisuvälillä jne.). Joka tapauksessa *Baabelin vankeudesta* käsittelee sakramenttioppia jäsentyneesti ja pikkutarkasti. Luther käy siinä läpi ehtoollisen (ja messun), kasteen, ripin, sekä tekee rajan perinteisiin katolisiin sakramentteihin (erityisesti avioliittoon vihkimiseen). Uskon rooli korostuu erityisesti
- Lutherin kirjoja määrätään poltettaviksi
- Luther vastaa bullan kritiikkiin kirjoituksella *Antikristuksen bullaa vastaan*. Siinä hän pitää bullaa Eckin tekemänä väärennöksenä. Vastustajien aikomuksena on polttaa myös sellaiset Lutherin kirjat, joissa kriitikot eivät näe virheitä

– Luther polttaa pannauhkauksen ja kanonisen lain kirjoja. Kirjoitus *Miksi paavin kirjat poltettiin*. Tuossa tekstissä Luther tarttuu moniin virheellisiin pitämiinsä kanonisen lain väittämiin. Kriitikissään hän selittää yksityiskohtaisesti, mitkä tekijät vaikuttavat siihen, että hänen mukaansa paavi on Antikristus

1521

- kriisin vuosi; Luther ekskommunikoidaan tammikuussa (bulla *Decret Romanum Pontificem*), hänet tuomitaan kerettiläiseksi eli harhaoppiseksi ja haastetaan kuulusteluun
- maaliskuussa Luther vastaa: *Peruste ja syy kaikille kappaleille, jotka Rooman bullan toimesta ovat tulleet väärin perustein tuomituksi*. Ongelmaksi muodostuu erityisesti kiista vapaasta tahdosta.
- *Postillan* ensimmäinen osa julkaistaan; postillat ovat kirjoitettuja saarnoja, joita voidaan pitää Lutherin todellisena dogmatiikkana (kattaen tärkeimmät evankeliumitekstit)
- *Magnificatin* (Marian ylistyslaulun) selitys julkaistaan
- Wormsin valtiopäivät huhtikuussa; Kaarle V lupaa suojata Lutheria; kuulustelussa Eck vaatii Lutheria perumaan teoksensa; Luther vastaa kuuluisilla sanoilla: “Ellei minua voiteta ja sivuuteta Pyhän Raamatun todistuksella...”; hänet tuomitaan, mutta hänen kulkulupansa on vielä voimassa; Fredrik haluaa viedä hänet turvaan
- Luther joutuu maanpakoon, hän pakenee kiinniottajiaan ja hänet pelastetaan Wartburgin linnaan; salanimenä “junkkeri Yrjö” (parta tuuhentuu ja hiukset kasvavat); monet luulevat Lutherin kuolleen
- keisari Kaarle V julistaa Lutherin valtakunnankiroukseen; hänen kirjojaan ei saa ostaa eikä omistaa. Jopa Englannin Henrik VIII kirjoittaa Kaarlelle ja kehottaa tätä kitkemään harhaopit. *Baabelin vankeutta* vastaan Henrik laatii kirjoituksen, jossa puolustetaan kirkon sakramentteja
- Luther aloittaa linnassa Uuden testamentin kääntämisen
- Luther julkaisee teologisesti tärkeän kirjan *Vastine Latomukselle*. Siinä synnin ja armon määrittelyn kautta Luther jäsentää vanhurskauttamisnäkemystään
- Johannes Bugenhagen lähtee rehtorinvirasta ja saapuu Wittenbergiin; hänestä tulee myöhemmin Lutherin luotettava työtoveri ja taitava teologi
- Melanchthon alkaa viettää evankelista ehtoollista (molemmat aineet)
- Melanchthonin dogmatiikka *Loci communes* julkaistaan; pyrkii jäsentämään Lutherin pääajatuksia systemaattisesti
- *Catharinusta vastaan*: “*Onko paavi todella Antikristus*”. Paavinvirasta ja pappisvirasta Luther taisteli myös kirjoituksessa Ambrosius Catharinusta vastaan. Catharinus oli dominikaanimunkki ja myöhemmin arkkipiispa. Pitkä ja perusteellinen tarkastelu keskittyy alaotsikon kysymykseen: “Kysymyksestä: Onko paavi todella Antikristus”. Kuten otsikko tässäkin antaa ymmärtää, Luther jäsenteli teologiaansa juuri paaviutta tarkastelemalla ja myös hänen kiistansa toisten katolisten teologiensa kanssa keskittyivät usein juuri tähän yksityiskohtaan. Näin jäsenyi samalla käsitys kirkosta yhteisönä, jonka ytimessä on evankeliumi
- Myös kiista Emserin kanssa jatkuu: nyt Lutherin vastine “*Emseriä vastaan*”. Pamfletin varsinainen nimi on “Leipzigin pässille” (Emserin sinetissä oli vuohen pää). Pitkässä kirjoituksessa Luther kiinnittää huomiota nimenomaan paavin asemasta seuraaviin teologisiin ongelmiin. Paavi on peittänyt evankeliumin kirkossa ja armon sanoman tilalle on tullut epäkristillinen järjestelmä, joka tekee uskosta ihmisteon. Paavi itse “pukeutuu Kristuksen nimeen” ja on asettunut Jumalan sijaiseksi. Näin paavi samastuu Paavalin kirjeiden kuvaamaan Antikristukseen, Kristuksen tilalle tulevaan eksyttäjään
- munkkiutta käsitellään puolestaan 139:ssä teesissä *De Votis*. Luther tarkastelee niin munkkien naimattomuutta kuin koko luostarielämän mielekkyyttä. Regimenttioppi jäsentää kutsumusteologiaa. Uusi teologia johtaa saatelemaan papit ja munkit naimisiin
- Luther vieraillee Wittenbergissä
- Zwickaun “profeetat” saapuvat Wittenbergiin; Karlstadtin aloittama kuvainriisto
- paavi Leo X kuolee

1522

- Hadrianus VI valitaan paaviksi; hän on keisari Kaarlen kasvattaja ja teologisesti sivistynyt
- Kaarle voittaa ranskalaiset Bioccan taistelussa ja ajaa heidät Milanosta

- maaliskuussa Luther palaa Wittenbergiin; *Invocavit-saarnat*, usko ilman rakkautta on turha
- Karlstadt avioituu
- Lutherin teksti *Sakramentin molemmista muodoista* julkaistaan
- Luther varoittaa kristittyjä kapinoinnista
- Zwickaussa hän saarnaa kiistelystä kysymyksestä lapsikasteesta (uskovien kasteet alkavat ilmeisesti 1525)
- ensimmäiset saksankielisen Uuden testamentin painokset julki syyskuussa

1523

- Ulrich Zwingli aloittaa Sveitsin uskonpuhdistuksen Zürichissä. Hän esittelee 67 teesiä, joissa myös kaupungin julkinen elämä ja hallinto uudistetaan
- Luther aloittaa luennot Viidennestä Mooseksenkirjasta, “koko lain... viisauden summasta”
- hän muotoilee teologiaansa lisäksi niin, että myös juutalaiset voisivat uskoa Kristukseen: *Että Jeesus Kristus on syntyperäinen juutalainen*. Juutalaisia ei tule kohdella väkivaltaisesti eikä pilkkapuhein. Sen sijaan heitä kohtaan tulee harjoittaa “kristillisen rakkauden lakia”, jotta “heillä on syy ja aihe olla meidän luonamme”
- kesällä ensimmäiset uskonpuhdistuksen marttyyrit (Vos ja den Eschen) poltetaan Brysselissä; inkvisitio etenee Alankomaissa
- joukko nunnia liittyy Lutherin liikkeeseen Katarina von Boran johdolla
- Hadrianus kuolee; Clemens VII valitaan paaviksi; moni on pohtinut olisiko uskonpuhdistuksen suunta ollut toinen, jos Hadrianus olisi saanut omat uudistuksensa kirkossa toteutetuksi
- ensimmäiset osat Vanhan testamentin käännöksestä julkaistaan
- Luther julkaisee regimenttioppia hahmottelevan kirjan *Maallisesta hallintavallasta* ja muistuttaa, että molemmat regimentit ovat Jumalan säätämiä
- *Genesis*-luennot Mooseksenkirjoista alkavat
- Müntzer laittaa käytäntöön kokonaan saksankielisen messun
- Luther puolestaan julkaisee suositukset jumalanpalveluksen uudistamisesta kirjassa *Jumalanpalveluksen järjestyksestä*; tätä hän jatkaa Zwickauhun suunnatulla *Formula missaella*
- Ruotsissa irtauduttiin Tanskan vallasta ja Kalmarin unionista, kun Kustaa Vaasa valittiin kuninkaaksi. Lutheria sympatisoinut Olavus Petri käännäytti Kustaan kanslerin Laurentius Andraen Lutherin opin kannattajaksi; uskonpuhdistuksen sanoma alkoi vallata Pohjoismaita

1524

- *Kahdeksan virren kirjassa* on neljä Lutherin virttä, mm. “Sua syvyydestä avuksi”
- perusta koululaitokselle luodaan Lutherin vetoomuksella *Saksanmaan kaikkien kaupunkien raatimiehille*
- Luther lopettaa munkinkaavun käytön saatuaan Staupitzilta vapautuksen munkkilupauksestaan; munkkeja ja nunnia vihitään avioliittoon
- Uuden testamentin käännös ilmestyy
- Vanhan testamentin käännöksestä ilmestyy toinen osa, historialliset kirjat
- Lutherin ja Karlstadtin välirikko; Karlstadt lähtee Wittenbergistä
- Staupitz kuolee
- Luther yrittää sopia Erasmuksen kanssa kirjeitse
- talonpoikaikapina (1524-25) alkaa; Müntzer levittää väkivaltaa Allstedtistä
- Erasmus julkaisee kirjans *Vapaasta tahdosta*
- Amsdorf siirtyy Wittenbergistä Magdeburgiin; hänestä tulee vähitellen puhdasoppisen luterilaisuuden eli gneesioluterilaisuuden johtaja
- Suomesta Pietari Särkilähti on opiskellut Saksassa ja Wittenbergissä jo 20-luvulla. Hän palaa Suomeen ensimmäisenä kirkonmiehenä, joka on ottanut itselleen vaimon ja todistaa näin sekä elämällään että julistuksellaan reformaation uudistuksia

1525

- Luther kirjoittaa Karlstadtia ja hurmahenkiä vastaan: *Taivaallisia profeettoja vastaan*
- *Deuteronomiumin* (5. Moos.) luennot julkaistaan

- Tyndale on lähtenyt Englannista ja käy mahdollisesti jopa Wittenbergissä kääntämässä Raamattua englannin kielelle
- Zwingli kirjoittaa anabaptisteja (uudelleenkastajia) vastaan
- kannanotto talonpoikaissotaan; *Kehoitus rauhaan*; sen jatko-osassa Luther toteaa: “Joka kaatuu esivallan puolella, on totinen marttyyri”
- Frankenhausenin taistelu; Filipin ja Yrjön joukot tuhoavat Müntzerin ja thüringeniläisten talonpoikien armeijan; Müntzer teloitetaan
- toukokuussa Fredrik Viisas kuolee
- Luther avioituu Katharina von Boran kanssa, vihkijänä Bugenhagen (heille syntyi kolme tytärtä ja kolme poikaa)
- Bugenhagen aloittaa teologisen kiistan Zwinglin kanssa ehtoollisen luonteesta
- katolisten ruhtinaiden liitto (Saksi, Brandenburg, Mainz ja Braunschweig-Wolfenbüttel)
- kiista Erasmusin kanssa; *Sidottu ratkaisuväliltä* julkaistaan. Luther korostaa, että vapaa tahto “ei kykene tahtomaan mitään, mikä hyvä on”. Luther ei edusta vahvaa kaksinkertaisen predestinaation ajatusta, vaan vastustaa Augustinuksen hengessä ihmisen luontaista kykyä täyttää lakia. Hukkuminen on syntisen ihmisen omaa syytä (lankeemuksen tähden), ei Jumalan valinta kadotukseen. Luther korostaa ihmisen täydellistä turmeltuneisuutta ja synnin valtaa. Vastaus löytyy luterilaisille hyvin tutulla tavalla: laista ja evankeliumista. Lutherin mukaan lain herättämät lohdutetaan. Jumalan laki ei siten rohkaise vapaata tahtoa tekemään hyviä tekoja, vaan paljastaa synnin (139-141). Anteesiantamus on “ristiinnaulitun Kristuksen kautta hankittu meidän hyväksemme, jopa kokonaan lahjaksi” (152). Tämä evankeliumi herättää synteihinsä kuolleen. Miksi sana ei sitten tunnu sattuvan kaikkiin kuulijoihin? Tämän Luther jättää Jumalan majesteetin “mitä syvimmin kunnioitettavaksi salaisuudeksi”, jota ei sovi tutkistella (137). Luther on siis siirtymässä Roomalaiskirjeen kommentaarin predestinaatiokäsityksestä universaalien sovituksen julistukseen (vrt. Gal. selitys 1535)
- Tanskan kuningas Kristian seuraa uskonpuhdistuksen edistymistä ainakin osittain myönteisesti ja kertoo Lutherille, että Englannin Henrik olisi myös taipumassa samalle linjalle. Luther kirjoittaa Henrikille

1526

- *Saksalainen messu ja jumalanpalvelusjärjestys* julkaistaan Wittenbergissä; laajoja selityksiä siitä, mitkä ovat jumalanpalveluksen tehtävät seurakunnan elämässä
- Luther julkaisee *Saksalaisen kastekirjan*; poistaa rituaalit, kuten suolan ja puhaltamisen
- Lutherin kirjoja poltetaan Englannissa
- mantereelle siirtynyt Tyndale julkaisee englanninkielisen käännöksen Uudesta testamentista Wormsissa; (Lontoon piispa tuomitsee sen ja kirjoja poltetaan julkisesti)
- Erasmus tekee Saksin vaaliruhtinaalle valituksen Lutherin kirjasta *Sidottu ratkaisuväliltä*, koska se sisältää häväistyksiä ja uhkauksia. Tämän jälkeen hän julkaisee vielä vastakirjoituksen *Hyperaspistes Diatribae*
- Speyerin valtiopäivät; jokainen ruhtinas saa itse määrätä alueensa uskonnollisista oloista; näin syntyy perusta Saksan maakirkkojärjestelmälle
- sisäpoliittiset jännitteet suhteellistuvat, kun turkkilaisten kanssa käydään Mohacsin taistelu
- *Voivatko sotilaatkin kuulua autuaalliseen säätyyn* julkaistaan; Luther selittää regimenttioppia ja oikeutetun sodan ajatusta
- Luther saa Englannin Henrikiltä vastauksena kielteisen haukkumakirjeen
- Ruotsissa Olavus Petri alkaa julkaista reformatorisia kirjoituksia; ruotsinkielinen Uusi testamentti julkaistaan

1527

- Luther sairastelee; masennuskausi
- Luther vastaa Henrikille vahvalla kirjeellä, jossa hän puolustautuu jokaista syytöstä vastaan; *Vastaus Englannin kuninkaan pilkkakirjoitukseen*
- Espanjan ja Saksan armeijat ryöstelivät Roomaa ja vangitsevat paavi Clemensin
- Luther valmistautuu elättämään itsensä (tarvittaessa) ja opettelee sorvaamaan

- Wittenbergissä jälleen ruttoa; Luther säveltää virren “Jumala omi linnamme”
- Calvin toimii hetken seurakuntapastorina Sveitsissä, mutta siirtyy opiskelemaan lakia
- Zwingli lähettää ehtoolliskirjoituksensa Lutherille; hänen mukaansa Kristuksen ruumis on vain Isän oikealla puolella, ei näin ollen läsnä ehtoollisessa
- Luther on sattumalta juuri samaan aikaan julkaissut ehtoolliskirjoituksen *Että nämä Kristuksen sanat*; jännite Zwinglin kanssa on ilmeinen
- Luther kokeilee myös kellosepän ammattia
- Hallen saarnaaja Winkler on surmattu; Luther kirjoittaa seurakunnalle lohdutuskirjeen
- myös Lenhard Keiser kuolee marttyyrinä Schärdingissä; Luther laatii lohdutuskirjeen
- ympärillä riehuvan ruton takia Luther kirjoittaa kirjasen *Voiko kuolemaa paeta*
- Ruotsissa Västeråsin valtiopäivillä katolisen kirkon omaisuutta takavarikoitiin valtiolle ja piispanlinnoja määrättiin revittäviksi alas; teologian sisällöstä ei tehty lopullista päätöstä, mutta evankelisille annettiin vapaus julistaa uuden näkemyksen mukaisesti. Olavus Petristä tulee Ruotsi-Suomen uskonpuhdistuksen kärkihahmo

1528

- Luther painattaa aikaisempia saarnoja otsikolla *Kymmenen käskyn selitys*
- Myös eräs englantilainen Ilmestyskirjan selitys vuodelta 1390 painetaan (ehkä Wycliffen piiristä); Luther todistelee sillä, että myös muut ennen häntä ovat pitäneet paavia Antikristuksena
- valtiollisen määräyksen turvin uudestikastajia aletaan vainota; heitä tapetaan jopa ilman oikeudenkäyntiä
- Luther irtautuu uudestikastajista kirjoituksella *Kahdelle pappismiehelle uudelleen kastamisesta*
- Hessenin Filip ja Saksin Juhana solmivat Weimarissa protestanttisen liiton (katolisten Ferdinandin ja Yrjön oletettua liittoa vastaan); sotilaallisia toimia aletaan valmistella; Luther muistuttaa, että vain puolustussota on teologisesti oikeutettu (kirjeenvaihdon jälkeen nämä luopuvat hyökkäyksestä)
- Frankfurtin kevätmessuille (“kirjamesuille”?) valmistuu Lutherin teos *Suuri tunnustus Kristuksen ehtoollisesta*, varsin laaja ehtoollisteologian esitys
- Luther aloittaa luennot Jesajan kirjasta
- Suomessa Turku saa uuden piispan, dominikaanimunkki Martinus Skytten; hänen kanslerikseen nousee Mikael Agricola; Martinuksen vihkimykselle ei kuitenkaan haettu enää paavin vahvistusta, sillä Kustaa Vaasa oli katkaissut siteet Vatikaaniin; Kustaa (ja Laurentius) halusi uusien piispojen olevan evankelisia piispoja, ei “paavillisia”
- Ruotsissa Kustaa Vaasa kruunataan kuninkaaksi ja Olavus Petri pitää kruunajaissaarnan. Hän kiittelee kuningasta siitä, että tämä sallii evankelisen julistuksen

1529

- *Vähä- ja Iso Katekismus* julkaistaan
- Luther kirjoittaa korjattuun Vulgatan painokseen erinomaisen *Vanhan testamentin esipuheen*, joka on oivallinen raamattuteologian esitys ja esimerkki Lutherin raamatuntulkinnasta
- Marburgin kollokvio, Luther väittelee Zwinglin kanssa; erottautuminen Sveitsin uskonpuhdistuksesta
- turkkilaiset yrittävät vallata Wienin; heidät torjutaan
- Luther kirjoittaa kirjasen *Koskien sotaa Turkkia vastaan*
- Speyerin valtiopäivillä Ferdinand esittää, että turkkilaisvaaran tähden kristikunta olisi yhtenäistettävä ja “lahkot” kiellettävä; evankeliset säädetyt (eli ruhtinaat kuten Juhana, Yrjö ja Filip) esittävät tuota ehdotusta seuranneeseen päätökseen hieman myöhemmin protestin, jonka perusteella evankelisia alettiin nimittää *protestanteiksi*
- Saksin vaaliruhtinas Juhanan johdolla aletaan suunnitella evankelista liittoa; tätä varten Yrjö pyytää laatimaan yhteisen uskontunnustuksen
- Marburgin uskontokeskustelu; siihen Luther laatii *Schwabachin uskonkappaleet*; näiden pohjalta laaditaan *Marburgin uskonkappaleet*
- Tukholmassa raati päättää, että jumalanpalvelukset pidetään ruotsiksi

1530

- Lutherin esipuhe Spenglerin kirjaan *Lyhyt ote paavillisesta laista*; kirja vastustaa katolista teologiaa sen omilla aseilla, kanonisesta laista otetuilla evankelista oppia tukevilla esimerkeillä
- parannettu laitos Uudesta testamentista; Luther työstää käännöstä vuodesta toiseen; hän kääntää myös Danielin kirjan, koska uskoo maailmanlopun koittavan pian
- Augsburgin valtiopäivät (huhtikuusta lokakuulle); Melanchthon tärkeässä roolissa; hänen laatimansa Augsburgin tunnustus – *Confessio Augustana*; Luther joutuu seuraamaan neuvotteluita Coburgin linnasta, koska hän ei valtakunnankirouksen alaisena voi osallistua päiville
- Luther osallistuu keskusteluun kirjasella *Kaikelle Augsburgin valtiopäiville vuonna 1530 kokoontuneelle hengelliselle säädylle*; toisin kuin Melanchthonin maltillinen *Augustana*, kirja on kärkevä
- monen kuukauden “toimettomana” aikana Luther kääntää Raamattua ja kirjoittaa *Ihanan Confiteminin* eli Psalmin 118 syvällisen selityksen; hän pitää sitä uuden liiton psalmina
- ehtoollisoppi erottaa Augsburgissa: yläsaksalaiset toimittavat sinne *Confessio Tetrapolitanan*, Zwingli taas *Ratio fidein*
- katoliset puolestaan toimittavat neuvotteluihin *Confutation*, joka on suunnattu evankelisten tunnustusta vastaan; tämän seurauksena Melanchthon kirjoittaa *Augsburgin tunnustuksen puolustuksen*, mutta keisari ei ota sitä enää vastaan
- keskusteluiden innoittamana Luther kirjoittaa *Kiirastulen peruutuksen*
- evankeliset aloittavat neuvottelut puolustusliitosta Schmalkaldenissa; tämä johtaa vähitellen poliittisen evankelisen liiton syntymiseen (katolista tahoja vastaan)
- Suomessa Mikael Agricola vihitään papiksi

1531

- toinen *Galatalaiskirjeen* luentosarja; julkaistaan kirjana 1535
- helmikuussa evankeliset ruhtinaat solmivat Schmalkaldenin liiton
- Luther kirjoittaa kritiikin Augsburgin valtiopäivien päätöksistä: *Huomautuksia oletetun keisarillisen ediktin johdosta*; Lutherin mukaan päätökset ovat paavi Clemensin sanelemia
- Luther varoittaa myös kapinan ja sodan mahdollisuudesta: *Varoitus rakkaille saksalaisille*; se tietäisi pahimmassa tapauksessa evankelisen kristikunnan loppua
- Zwingli kaatuu Kappelin taistelussa (protestanttien ja katolisten sota Sveitsissä)
- Ruotsissa Laurentius Petri (Olavuksen veli) vihitään ensimmäiseksi luterilaiseksi arkkipiispaksi
- Mikael Agricola ostaa Lutherin postillan
- Suomalaiset Thomas Keijoi ja Canutus Johannes kirjoittautuvat Wittenbergin yliopistoon; Keijoista tulee Turun koulun evankelinen rehtori; Johannes lukee Wittenbergissä maisteriksi; hänestä tulee myöhemmin Turun kirkkoherra

1532

- Luther ottaa uudelleen kantaa kastajaliikkeeseen: *Hiiviskelijöistä ja nurkkasaarnaajista*
- Lutherin sairastelu jatkuu
- saarnat *Vuorisaarnasta*; ne myös julkaistaan
- profeettakirjojen käännöksen painattamisen myötä koko Raamattu on saksan kielellä
- Nürnbergin uskonrauha; protestanteille myönnetään vapaus uskonasioissa seuraavaan kirkolliskokoukseen saakka
- Saksin vaaliruhtinas Juhana kuolee
- Luther luennoi jälleen Psalmeista

1533

- Luther kääntää Vanhan testamentin apokryfikirjoja
- käännösteorian kannalta kiinnostava Lutherin teos: *Psalttarin ja kääntämisen syiden selostukset*
- Englannin Henrik nai toisen vaimonsa Anne Boleynin; paavi Clemens ekskommunikoi Henrikin
- Lutherin ystävä Stifel laskee, että maailmanloppu tulee 19.10 1533. Luther varoittaa tätä liian tarkoista laskelmista

– viisikymmenvuotias Luther kirjoittaa taas katolista teologiaa vastaan kirjassa *Nurkkamessuista ja pappisvihkimyksestä*; hänen kohteenaan on jumalanpalveluksen oikea luonne ja pappisvirka, jonka hän määrittelee evankeliseksi saarnaviraksi yhteisen pappeuden pohjalta

1534

– uudestikastajat ottavat vallan Münsterissä
– Luther joutuu kiistämään epäilyt *Nurkkamessuista* -kirjan zwingliläisyydestä
– Luther kirjoittaa uuden laajan kannanoton Erasmuksen teologiaan; Erasmus vastaa: *Purgatorio*
– Luther kritisoi kastajaliikkeen kasvua Etelä-Saksassa
– Bugenhagen julkaisee runsaasti kuvitetun Luther-Raamatun ala-saksaksi
– Luft painaa ensimmäisen koko Raamatun saksan kielellä; kielen Luther on jälleen kauttaaltaan tarkastanut; Raamattu on kuusiosainen; viidennen osan näistä muodostavat apokryfikirjat
– Paavali III:sta tulee paavi
– Tanskassa nuori Kristian III aloittaa uskonpuhdistuksen

1535

– Luther kirjoittaa akateemisia teesejä Konstanzin kirkolliskokouksen päätöksiä vastaan
– *Galatalaiskirjeen selitysteos* myöhemmistä luennoista
– *Genesis-luennot* kirjana
– disputaatiot *Antinomisteja vastaan* julkaistaan kirjana
– Ranskan kuningas Frans I kutsuu Melanchthonin järjestelemään Ranskan uskonpuhdistusta; Ranskan lähettiläät osallistuvat Schmalkaldenin evankelisille liittopäiville
– Wittenbergissä opiskellut Robert Barnes saapuu tunnustelemaan mahdollisuuksia, että Englannin kirkko liittyisi uskonpuhdistukseen ja mahdollisesti jopa Schmalkaldenin liittoon
– rutto vaivaa jälleen Wittenbergiä

1536

– Luther kirjoittaa uusia teesejä vanhurskauttamisesta
– Sveitsiläiset reformoidut julkaisevat *Sveitsiläisen uskontunnustuksen*
– englantilaisten kanssa pidettäviin neuvotteluihin laaditaan jo joukko uskonkappaleita
– Melanchthon kirjoittaa *Sovinnonkaavan eli Wittenbergin konkordian*
– Erasmus kuolee Baaselissa
– Calvin julkaisee ensimmäisen laitoksen *Instituutioistaan*
– Saksin vaaliruhtinas karkoittaa kaikki juutalaiset maasta ja kieltää heiltä myös läpikulun
– Mikael Agricola lähtee Martinus Teitin kanssa opintomatalle Saksaan ja he kirjoittautuvat Wittenbergin yliopistoon; Lutherin maineen tähden opiskelijoita on tässä vaiheessa jo 700

1537

– Luther toimittaa vaaliruhtinaalle kirkolliskokousta silmällä pitäen *Schmalkaldenin uskonkappaleet*
– Luther saarnaa *Johanneksen evankeliumista* (julkaistaan seuraavana vuonna); hän pitää teosta myöhemmin parhaimpana kirjanaan
– Kirkolliskokousta vastaan Luther kirjoittaa vielä ironisen pamfletin, varhaisen “paholaisen kirjeopiston”, joka on muotonsa puolesta Saatanan kirje paavinkirkon johtajille: *Belsebubilta Pyhälle paavinkirkolle*
– Luther kirjoittaa myös *Kolmea uskontunnustusta* käsittelevän kirjan, jossa hän kääntää tunnustukset saksaksi; tavoitteena on osoittaa, että evankelinen usko on vanhan kirkon uskoa
– Lutherilta on pyydetty tukea juutalaisten ahdinkoon Saksissa; Luther lähettää kirjeen juutalaiselle Rosheimille ja kieltää kaiken avun koska juutalaiset eivät hyväksy evankeliumia (sanankäyttö on jo nyt kärkevää)
– runoilija Eoban Hess tekee Psalmeista vapaan latinankielisen käännöksen; Luther ylistää tätä “miellyttävässä muodossa” olevaa laitosta, joka koituu erityisesti “nuorten hyväksi”
– Tanskan kuningas Kristian III kutsuu Bugenhagenin ohjaamaan maan uskonpuhdistusta

1538

- Johannes Agricolan *Evankeliumien selostukset* takavarikoidaan Lutherin vaatimuksesta, koska kirja levittää antinomismia; Luther myös pidättää tältä oikeuden luennoida Wittenbergin yliopistossa
- *Kirje sapattilaisia vastaan*: Luther perustelee, että Messias on jo tullut; on ilmeistä, että juutalaiset eivät enää ole Jumalan kansaa
- Luther toimittaa hengellisen laulukirjan; uudistaa *Legatio Adrianin* (paavinvaltaa vastaan vuodelta 1522) ja kirjoittaa esipuheen Linckin historiateokseen
- väittelyt viidensien antinomilaisteiden pohjalta

1539

- Kirja *Antinomisteja vastaan*
- Luther puolustaa uudelleen marttyyrinä kuolleen Hans Schönitzin kunniaa kirjoittamalla kiistakirjoituksen *Magdeburgin piispaa, kardinaali Albrechtia vastaan*
- keisarin turkkilaisia vastaan suunnitteleman sotaretken tähden katolinen kuningas Ferdinand rakentaa jälleen sovintoa Schmalkaldenin liiton kanssa
- neuvottelut päättyvät Frankfurtin uskonrauhaan; kuningas Ferdinand takaa Augsburgin tunnustuksen hyväksyjille 15 kuukauden rauhan
- tärkeä teologinen kirja *Kirkolliskokouksista ja kirkoista*; kirkkokäsityksen tarkkaa määrittelyä
- rutto leviää jälleen Wittenbergissä ja kaupunkilaiset ovat pelon vallassa
- Ruotsin Kustaa Vaasa pyytää Lutheria lähettämään kasvattajan pojalleen; tämä lähettää matkaan Georg Normanin, jonka vaikutus Ruotsin uskonpuhdistukseen on jatkossa huomattava; Luther liittyy mukaan suosituskirjeen Mikael Agricolasta
- Mikael Agricolasta tulee Turun koulun rehtori; koulu on uskonpuhdistuksen kehto Suomessa

1540

- *Papeille koronkiskontaa vastaan*: Luther opettaa rehellisestä lainanantamisesta
- Hessenin Philipin toinen avioliitto eli kaksinnaiminen; Lutherin jännitteinen ratkaisu, joka herättää paljon kritiikkiä
- paavi Paavali vahvistaa Jesuiittojen järjestön perustamisen; vastauskonpuhdistus saa uutta voimaa
- Wittenbergissä opiskellut Robert Barnes mestataan Englannissa harhaoppisena; Luther julkaisee lyhyen tekstin hänen muistokseen

1541

- Wormsissa käynnistyvät Ecken ja Melancthonin keskustelut Augsburgin tunnustuksesta; jatko siirtyy Regensburgiin
- neuvottelut Rooman teologien kanssa Regensburgin valtiopäivillä; katolisten asiakirja *Regensburgin kirja*; vanhurskauttamisopissa haetaan yksimielisyyttä, mutta kirkon hierarkiaa määritellään Vatikaanin ehdoilla
- Luther vastaa Regensburgin ehdotukseen moniin myöhempiinkin keskusteluihin osuvalla tavalla: Kun Galatalaiskirjeessä puhutaan rakkaudessa vaikuttavasta uskosta, niin se koskee vanhurskaan ihmisen elämää, ei vanhurskauttamista. “Joksikin tuleminen ja tekeminen ovat kaksi eri asiaa.”
- myös Regensburgissa vahvistetaan sodan uhan tähden uskonrauha seuraaviin valtiopäiviin asti
- Calvin kutsutaan Geneveen; hän säätää kirkkojärjestyksen
- Karlstadt kuolee

1542

- Luther julkaisee kirjan *Esimerkki oikean kristillisen piispan vihkimisestä*
- paavi Paavali III antaa uudet ohjeet inkvisitiosta; uudistajaksi nimetään tuleva Paavali IV
- Luther maksaa muiden tavoin vaaliruhtinaalle “turkkilaisveroa” sotatoimia varten ja kirjoittaa: “jos en olisi niin vanha, lähtisin itse sotaan Turkkiä vastaan”
- Luther kääntää vuodelta 1300 peräisin olevan Riccoldon kirjan *Confutatio Alcorani*. Koraanin sisältöä arvioiva teksti esittää yksityiskohtaisesti, miksi Koraani ei voi olla Jumalan sanaa. Kirja löytyy Lutherin teoksista nimellä *Bruder Richards Verlegung des Alkoran*
- edelleen Luther vaatii Baaselin raadilta, että uusi *Koraanin* käänös (Theodor Bibliander) olisi päästettävä julkisuuteen; vain siten saarnaajat voisivat osoittaa, “miten toivoton kirja” se on

1543

- kiistelty teos *Juutalaisista ja heidän valheistaan*; jotta kirja osattaisiin asettaa historiallisiin yhteyksiinsä on muistettava, että teoksen alkuosassa Luther käy läpi kaikki merkittävät Vanhan testamentin kohdat, jotka osoittavat, että Jeesus on Vanhan testamentin lupaama Messias; tämä ei toki lievennä sitä, että kirjassa Luther kritiikittä toistelee juutalaisvastaisia kansanuskomuksia
- Baaselin raati vapauttaa *Koraanin*; se julkaistaan Lutherin esipuheella varustettuna
- saksalaisten sotaretki turkkilaisia vastaan epäonnistuu; Luther kehoittaa papistoa rukoilemaan turkkilaisia vastaan
- Johann Eck, Lutherin keskeisin katolinen vastustaja kuolee
- Luther täydentää arviotaan juutalaisesta perinteestä: kirjassa *Schem Hamforas* hän kiistää legendan, jonka mukaan Jeesus olisi tehnyt ihmeensä taikakaavan (Schem Hamforas) avulla; kirjassa *Kristuksen suku* hän selittää Jeesuksen sukupuiden erilaisuutta evankeliumeissa
- Melanchthon todistaa kirjassaan *Responson*, että reformaatio merkitsee alkuperäisen kristillisyyden palauttamista
- kuusikymmenvuotias Luther paranee vähitellen vaivoistaan ja kokee tervehtymisensä paluuksi “kuolemasta elämään”
- Mikael Agricolan *Abc-kirja* julkaistaan Suomessa

1544

- *Genesis-luennot* (vuodelta 1535) julkaistaan sihteerin Röhmerin toimittamana
- Luther kirjoittaa uudelleen sveitsiläisiä vastaan ehtoolliskysymyksessä: *Lyhyt tunnustus Pyhästä sakramentista*
- Mikael Agricolan *Rukouskirja* julkaistaan

1545

- vastauskonpuhdistus voimistuu; katolisen kirkon Trenton kirkolliskokous alkaa (ja jatkuu vuoteen 1563); myös protestantit on kutsuttu, mutta nämä kieltäytyvät osallistumasta
- Melanchthon laatii tulevia valtiopäiviä varten Augsburgin tunnustusta seurailevan *Wittenbergin reformaation*
- Spalatin kuolee
- Calvin lähettää Lutherille kirjoituksiaan ja pyytää niistä arviota (Melanchthon epäröi antaa niitä tälle, koska Lutherin arviot ovat kovin kärkeviä ja katkaisevat usein suhteet)
- Leuvenin yliopisto laatii *Leuvenin artiklat*, joissa määritellään (ensimmäisiä kertoja) katolinen oppi uskonpuhdistajia ja lahkoja vastaan; Luther vastaa näihin kirjoittamalla 75 teesiä
- Lucas Cranach julkaisee kokoelman pilkkakuvia paavin kirkosta; Luther on luonnostellut ne ja kirjoittanut niihin lyhyet selitykset; piirroksat kuvaavat Lutherin mielestä näkemyksiä hyvin
- Luther kirjoittaa esipuheen latinankielisten kirjoitustensa koottua laitosta varten; tässä hän nostaa vanhurskauttamisopin kaiken teologiansa avaintekijäksi
- Luther kirjoittaa vielä kärkevän kirjoituksen paavi Paavali III:ta ja tämän uusia säädöksiä vastaan
- kymmenen vuoden mittainen luennointi *Genesisestä* (1. Moos.) päättyy: “Siinä on nyt rakas Genesis”. Luento on Lutherin viimeinen

1546

- Luther kuolee 63-vuotiaana kesken työmatkan vanhassa kotikaupungissaan Eislebenissä, jonne ruhtinaat olivat kutsuneet hänet sovitteluun seurakunnan riitoja (hän oli jo menomatalla ollut hukku Saalen tulvissa, ja oli heikossa kunnossa)
- perimätiedon mukaan Luther lausui viimeisenä rukouksenaan: “Oi, minun Taivaallinen Isäni, Jumala ja meidän Herramme Jeesuksen Kristuksen Isä, kaiken lohdutuksen Jumala. Minä kiitän sinua siitä, että olet ilmoittanut minulle rakkaan Poikasi, Jeesuksen Kristuksen, johonka minä uskon, ja jota minä olen saarnannut ja tunnustanut, hänet jota olen rakastanut ja ylistänyt, jota petollinen paavi ja kaikki jumalattomat häväisevät, vainoavat ja pilkkaavat. Minä rukoilen sinua, minun Herrani Jeesus Kristus. Anna minun sieluni olla sinun omasi. Oi, taivaallinen Isä, vaikka minun pitää jättää tämä ruumis, ja minut temmataan pois tästä elämästä, niin minä kuitenkin varmasti tiedän, että saan iankaikkisesti olla sinun luonasi, eikä kukaan voi reväistä minua irti sinun

kädestäsi. Edelleen hän sanoi latinaksi: “Meillä on Jumala, joka auttaa ja Herra, Herra, joka kuolemasta vapahtaa.”

– Lutherin ruumis viedään pääkirkkoon; seuraavana päivänä se viedään yöksi Halleen (Marian kirkkoon) ja kaikkialla suuret ihmisjoukot tungeksivat nähdäkseen arkun

– Luther haudataan Wittenbergiin; Bugenhagen pitää saarnan ja Melanchthon yliopiston puheenvuoron

1547

– Schmalkaldenin liitto kärsii sodassa tappion keisarin joukoille

1548

– Augsburgin valtiopäivillä teologinen (ekumeeninen) asiakirja *Augsburgin interim*, jonka avulla pyritään sovitteluun teologisia eroja

– hieman myöhemmin vielä sovittelympi *Leipzigin interim*, jonka Melanchthon hyväksyy, mutta muut evankeliset hylkäävät

– Mikael Agricolan Uusi testamentti julkaistaan suomeksi

1554

– Ignatius Loyola laatii vastauskonpuhdistuksen päälinjat

1555

– Augsburgin uskonrauha

1559

– John Knox (Calvinin oppilas) toteuttaa Englannissa kalvinistisen uskonpuhdistuksen

1560

– Melanchthon kuolee

1564

– Calvin kuolee

1571

– Ruotsissa evankeliseen uskoon siirrytään ilman suuria päätöksiä. Yhteys paaviin on katkaistu ja kirkon omaisuus on otettu kruunulle. Piispojen asema on vaihdellut. Laurentius Petrin Kirkkojärjestys mainitsee nyt sisällöstä vain yksinkertaisen evankeliumin saarnan, jota kirkossa tulee julistaa; tämä Kirkkojärjestys hyväksytään seuraavana vuonna kirkolliskokouksessa

1572

– Ranskan protestantit eli hugenotit surmataan (Pärtylin yö)

1577

– kalvinismista tulee Alankomaiden valtionuskonto

1593

– Lopulta ulkonaisten paineiden tähden Upsalan kirkolliskokous asettaa kirkon tunnustuksen pohjaksi Raamatun ja kolme yleistä uskontunnustusta sekä Augsburgin tunnustuksen. Vasta 70 vuotta myöhemmin Ruotsin hallitus kehoittaa opetusvirassa olevia perehtymään kaikkiin tunnustuskirjoihin